

## Régi lapok — új lapok

### Bethlen Gábor öröksége

Ha már a történelem amúgy is főtantárgy oktatásunk minden szintjén, a tankönyv- és kézikönyv-használat mellett én kötelezővé tennem a könyvtárak folyóirat-osztályának látogatását is. Persze, nem az új lapok átlapoztatására gondolok — ehhez nem kellene könyvtárba menni —, hanem a húsz-harminc-ötven évvel ezelőtt megjelent újságok, havi szemlék böngészésének hasznát szeretném kollektív figyelembe ajánlani. Tudom, persze, hogy javaslatom megszívlelése sokféle akadályba ütközik, s közöttük nem az egyetlen, talán nem is a legnagyobb szüntelen rohanásunk, az állandó időhiány. Az akadályok azonban azért vannak, hogy legyőzzük őket — a hosszabb-rövidebb távú gátversenyek, akadályfutások, ugratások a sportversenyek legszebb, legizgalmasabb számai közé tartoznak, szerepelnek az olimpiai műsorban is. Miért ne neveznénk be mi is egy-egy ilyen futamra, még ha nem is számíthatunk éremre, dobogós helyezésre? Ahogy a sportvilágban, főként az amatőr mozgalmában mondani szokás: nem a győzelem, a részvétel a fontos. Csakhogy itt (és ezt már „profi”-ként állíthatom) megfordul a tétel: a részvétel maga a győzelem.

Régi lapokat forgatva, olyankor is a győzelem érzése járhatja át az embert, amikor nem azt találja meg, amit keres. A kutatás „melléktermékei” a társadalomtudományokban (így az irodalomtörténetben is) lehetnek olyan hasznosak, mint a természettudományokban. Nos, ilyen melléktermékekről próbálok beszámolni a *Korunk* olvasóinak — nem feledkezve meg arról, hogy a szűken vett irodalomtörténeti téma nem mindenkit érdekel. Az viszont, gondolom, senkinek sem közömbös, hogy az előttünk jártak milyen jelenségekbe, akadályokba, évfordulókba ütköztek; más szóval: mi újság volt húsz-harminc-ötven évvel ezelőtt.

Amikor a Budapestre távozó Áprily Lajostól Kuncz Aladár vette át az *Erdélyi Helikon* szerkesztését, nagy energiát fordított rá, hogy a lap-egész megfeleljen az 1929 szeptemberében „csendes beszélgetés” formájában kifejtett programnak (*Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal*). Nem idézhetjük elégszer Kunczot: „Erdélyből kell kiindulnunk s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.” Ugyancsak ő írta, ugyanebben a beköszöntőben — miután név szerint is, meleg hangon említette az irodalomtörténész Chinezut meg Rebreatut és a szász Zillichet —: „Mert ha itt, a magunk körében, ahol a tényezőket és feltételeket, a lehetőségeket és akadályokat pontosan ismerjük, nem tudjuk a három műveltségi és irodalmi életnek párhuzamos együttműködését keresztülvinni, akkor mit álmódunk páneurópai egységről, amelynek széles határvonalai mindaddig a káotikus semmit zárják körül, amíg az európai eszme részleteiben és egyes tagozataiban, szóval regionális alapon testet nem ölt.”

Egy-két — nagyon fontos — akció megindítása után (mint az éppen Kuncz kezdeményezte *Vallani és vállalni* vita!) az első látványos lehetőség a Bethlen Gáborra emlékezés, halálának 300. évfordulója alkalmából. A decemberi számnak pontosan a felét fordítja a Nagy Fejedelem megidézésére; a folyóirat élén hozott grafikus portré, a műmellékleten között fakszimile növeli az összeállítás rangját, de az igazi rangot a közreműködők névsora jelzi: Reményik Sándor, Makkai Sándor, Kisbán Miklós, Szekfű Gyula, Móricz Zsigmond, P. Gulácsy Irén (az *Irodalmi krónika* rovatban: Dersi Biás István és Kovács László). A Makkai Sándornak ajánlott Reményik-vers (*Az álorcás magyar*) üti le a hangot, a költő egy történelmi magatartást állít fénybe, egy magatartást, amely a realitásokra épül („Tudta: ütközni nyílt hely nincs sehol”); érdekes, hogy egy Ady-reminiscencia is belejátszik a Reményik megrajzolta Bethlen Gábor-portréba:

Ó lett az új, az álorcás magyar,  
A kérdező: Ki látott engemet?  
Az alkudozva is félelmes úr,  
A hajlongva is töretlen gerinc.

Magát az ajánlást *A született nagyság* című Makkai-tanulmányból nem lehet megérteni (a Bethlen Gábor lelki arcát magyarázó könyv, a szintén 1929-ben, a Céh kiadásában megjelent *Egyedül* első fejezetének a bevezetője a közölt részlet); Bethlen Gábor és Makkai Sándor nevének kapcsolását egy korábbi tanulmány indokolja, amelyet a nem csupán (vagy talán nem is elsősorban?) regényíróként számon tartandó Makkai még 1922-ben, Móricz Zsigmond *Tündéerkertjének* apropójára írt, a *Pasztortűzben*. Akkor is volt egy évforduló, a nagyenyedi Bethlen Kollegium alapításának 300. évfordulója, magától kínálkozott tehát a két esemény összekapcsolása s a kérdés határozott felvetése: „mire neveljük ifjúságunkat s ehhez milyen iskola kell nekünk?” A recenzió messze túlnövő eszmefuttatás lényegét idéztem a *Móricz Zsigmond közöttünk* című Kriterion-kötetben, ide csak két mondatot iktatok a Makkai felvázolta nevelési programból: „Mert író, művészt és közönséget is nevelni kell, éspedig a *magunk* lelkéből. Mi a kezdet kezdetén állunk, de ez jobb, mintha a vég kezdetén állanánk.”

Irodalomtörténeti szempontból elsősorban az *Erdély-trilógiát* megelőző Móricz-regényrészletnél kellene megállnunk, összevetve ezt a szövegváltozatot *A Nagy Fejedelem* kötet első könyvének első és harmadik fejezetével; Móricz Zsigmond munkamódszeréről tudhatnánk meg fontos részleteket egy illyenszerű filológiai tanulmányból. (No meg Móricz és a *Helikon* kapcsolatát illetően sem mellékes ez a közreműködés.) A közölt részletben hangzik el a Móricz Zsigmondra oly jellemző mondat: „Mindenkinek kötelessége annyit vállalni magára a világ dolgaiból, amire isten neki erőt adott.”

Hogy Szekfűre, a nagy polgári történészre mennyire jellemző az *Új szinek a Bethlen Gábor-arcképhez* című tanulmány, nem rám tartozik megállapítani. Fél évszázad távlatából engem, kései és laikus olvasót az ragad meg benne, hogy a nagy évfordulón sem idealizálja hősét (nem is deheroizálja, mint ahogy egyesek makacsul és visszataszítóan kisebbítik, valóban következetesen, saját értékeinket, legjobb hagyományainkat!); nem az utókor normáit, elvárásait, öngizolását találja meg Bethlen Gáborban, a háromszáz évvel azelőtti időbe helyezi, pontosabban nem ragadja ki belőle, ahistorikusan, a fejedelmi tetteket: „A történetkutató azonban nem nézheti a kép szépségét vagy rütségét; neki igaz képre van szüksége.”

És egy hétköznapi mondat Kovács László cikkéből (*Bethlen Gábor erdélyi ünneplése*): „Talán mindig is úgy volt: magát ünnepli az, aki a múlt nagyjait ünnepli meg.”

## Maga mutatott példát

Szégyellem, hogy gondolataim kuszák, pedig Ó mindig világos kifejezésmódot követelt. És olyan tanár volt, aki rá is tudta bírni a diákjait, hogy betartsák szabályait — a tudomány szabályait.

Amikor Zörgő Benjámin professzor halálhírétől megrendülve végignézek kezdő és tapasztalt pedagógus, defektológus és pszichológus tanártársaimon, egyazon iskolának a neveltjeit látom. Mindannyian, akik a kolozsvári egyetemen az előadásait jegyeztettük, szemináriumain dolgozatainkat felolvastuk és bírálatát meghallgattuk, fogas kérdéseire válaszolni próbáltunk és vizsgái emocionális túlfűtöttségét átéltük, úgy érezzük, közös tudás részesei lettünk: megtanultunk Tőle a pszichológia sajátos nyelvén gondolkodni.

Nagy tudású professzor volt, akit tanítványai elsősorban azért csodáltak, ahogyan tudását nekik átadta, ahogy — a legelső egyetemi nap első előadásával kezdve — valamennyiünket magával ragadott és cselekvésre — olvasásra, tanulásra — készített. Nagy színész volt az egyetemi oktatás pódiumán, és minket

is izgalmas, őszinte színjátékok részesévé tett. Előadásai adatokban gazdagok, elméleti fejtegetései meggyőzőek voltak, és mindig próbára tették a hallgatók felfogóképességét. Megtanított minket magunkkal szembenézni és másokról helyesen vélekedni. Tanított általános lélektant és logopédiát, állatlélektant és differenciál-lélektant; legfőképp pedig emberségre, a szakmában és az életben való helytállásra tanított. Megtanított a munka becsületére, és maga mutatott példát, mert élete végéig alázatos és szorgos munkása volt a lélek tudományos kutatásának.

Számomra Róth Mária

## A festő rabsága és szabadsága

Mi történik velem? Mi ez a tehetetlenség? Miért vergődöm, mint egy féreg?

Két úr követelte, hogy szolgáljak neki. Mint régimódi, frakkban és cilinderben feszítő nagy úr, dirigált az iskola. Konvenciók börtönében tartott. Valahányszor a Vonal önállóságra törekedett, ráripakodott, hogy ne tolakodjon, festményen nincs létjogosultsága. Ha a tubusból frissen érkező piros vagy sárga jökekvüen ráperdült a vászonra, a frakkos úr menten rikácsolni kezdett: szemérmetlen, mezelenül fekszel a vászonra!

Nem ismert tréfát: a forma tökéletesen plasztikus legyen, az anatómia hibátlan, a perspektíva pontos, az anyagszerűség megtevesztően hű, vagyis az üveg igazi üveg, az ezüst igazi ezüst legyen, a levegőt szívja be a tüdő, és a narancsot meg lehessen enni.

A másik, a fiatal és lázadó Vonal, ugyancsak nagy úr, belülről hadakozott. Dogmatikus, pálcát nyelt zsarnoknak nevezte a frakkost, és ráásított parancsaira. Felejtsd el, amit tanultál — sürgett. A frakkos nem engedi, hogy a magad nyelvét beszéljed. Egy régen megmerevedett nyelvezet által hogyan zengetné meg belső természeted húrjait? Te is egy része vagy a természetnek, benned is a természet akar megszólalni, sajátos hangon, s ennek a hangnak én, a Vonal vagyok az ura. Féltre a frakkossal!

Az utóbbinak adtam igazat, de az elsőnek szinte hipnotikus hatása alól nem tudtam szabadulni. Minduntalan előtérbe tolakodott, és követelte a magáét. Egyre nagyobb ellenszenvvel néztem a cilinderes úrra. Nevetséges, hogy túlhaladt festői felfogással akar gúzsba kötni.

Gyűlöllek, naturalizmus! Gyűlöllek, akadémizmus!

Most aztán szabadulj, ha tudsz — háborogtam, és félrelöktem a megkezdettt képet.

Mást akarok, másra vágyom. Mire? A vonal lasszójával szeretném átkarolni a napot, holdat, csillagokat, és egyesíteni velük a föld virágait. Harangok zúgásában, madarak szárnycsapásaiban ünnepelni, tavaszt és nyarat. Nők széltől lenggett hajában megzengetni vizesékek zúgását. Új elemeket ragadni ki a formavilág kincstárából s a képmezőt új élettel népesíteni be. Átírni mindent, amit ad ez a világ, abba a másik világba, mely belülről szeretne kiszabadulni, mely türelemtelenül zörget a bezárt ajtón.

Most is, a „tétlenül“ töltött húsz év alatt is mély érdeklődéssel figyeltem a tárlatokat, a képzőművészeti alkotásokat. Szenvedélyes műélvező lévén, egyetlen alkalmat sem mulasztottam el, hogy képeket láthassak. Szerettem — s most is szeretem — színlángokból kihámozni a rejtett tartalmakat. Fellelkesítettek egyes képek robbanó színei, vagy éppen szürke tónusok csöndje hatott meg. A változatosság, a sokféleség és főleg a bátorság lenyűgözött. Nagy elragadtatásom mellett is megállapítottam azonban, hogy nem egy olyan kép akad, mely a modernség leple alatt tudatlanságot, sőt szélhámoszágot takargat.

De ha nem tetszett is valamelyik, az ellen sem szóltam, mert mit tudhattam, hogy a festő nem vergődik-e ki tudja milyen problémák hálójában, akárcsak jómagam? Nem volt oly „melléfogás“, melyet ne próbáltam volna menteni. Nem volt oly esztelen vakmerőség, melyet ne kimondott rokonszenvvel vettem volna tudomásul.

Valójában, a legjobban a naiv festészet bűvölt-bájoslt el. Ez az igazi, ez a félig öntudatlan alkotás, a lélek e természetes dala, ez a szabadon áradó játék

azon a csodálatos hangszeren, mely nincsen fémből, sem csontból, sem porcelánból, mert ez a hangszer maga a szív, lényünk központja.

A formák ösbölcsessége, mely nem vitázik botladozó arányokkal; a hit világos egyszerűsége, melynek nincsen szüksége se felügyeletre, se fenyegetésre. Boldog bizalom rábízni magamat a szem örömére, a kéz ártatlanságára és irányítú nélkül kimerészkedni a tengerre; szakadék szélén nyugodt léptekkel járni, virágot szedni, kagylókat csodálni; fölösleges terhet nem cipelni, lepkeporos réten pillangót kergetni, fiúkkal, lányokkal hancúrozni.

O, de boldog lennék, ha én is a naiv festőkhöz, a szerelmesek e kedves családjához tartozhatnék!

Jobb lett volna megmaradni azoknál a régi, serdülőkorból való szellő-bájú, madár-skálán hangcsáló kis képeimnél. Miért is neveltem fel őket? Miért adtam a tanulás, a tudás fegyverét a kezükbe? Ma is kedvesen csipognának, fecske-itallal kínálnának. Mennyivel jobb lenne! De erről is le kell mondanom, ennek vége.

Lelkesen csatangoltam a képek világában, amennyire lehetőségeim megengedték, s közben így fohászok: Istenem, mikor fogok már végre én is dolgozni? Mikor fogom, mint a csirke, feltörni saját burkomat, és kiszabadulni belőle?

Most itt a lehetőség. Kezemben a „csodatevő“ ecset, és nem tudok csodát tenni. Szakadék választja el azt, amit festek, attól a képvilágtól, mely belső hullámok csöndjén érkezett, régtől, ki tudja honnan.

Próbálkoztam így is, úgy is, mellékutakon szaladtam, majd csalódottan kulogtam vissza.

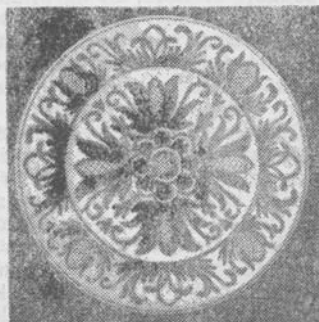
Ó, az iskola! Árnyékot vet az igazira, a belül-élőre, s kétarcú művészet jármába kényszerít.

A belső szabadság s a külső rabság viaskodásában szűkült, mint megkötözött kutya, a Kép. Szegény kép!

No ne ess kétségbe — nyugtattam magamat —, hisz még alig kezdted dolgozni, nincs gyakorlatod. Majd meglátod, idővel elmarad a természet utánzásának beidegződése, és a látványt majd átköltöd, saját prizmánodon keresztül interpretárod.

Nem! — feleltem magamnak —, nem kell. Más kiutat keresek, más megoldást. Valamit, amit még nem látok, csupán érzek, de tudom, hogy *van*. Magam kell megtalálnom, fölismernem, mert bennem született, csakis az enyém. Tudom, hogy létem parány légvételét a kozmikus légzés erőközpontjába kapcsolhatja valami... valami... amit nem tudok megnevezni, amit valami hajt, s aminek igazsága valahol létezik. Talán a természet valamely térben és időben bújócskázó emléke lenne ez, vagy egy új információ fölsejlő előjele? Nem tudom, de érzem: tudatom küszöbén át kell hogy lépjen. Mi lehet ez? Ez lenne az, amit alkotásnak nevezünk?

Gottlieb Közza



Dénes Sándor fémdomborítása